

NOVOVEKÁ RACIONALISTICKÁ FILOZOFIA

Vo chvíli, keď píšem túto recenziu, vyšiel už medzitým opäť ďalší (podľa počtu vydaných zväzkov siedmy) zväzok *Antológie z diel filozofov*. Tento práve recenzovaný šiesty zväzok (podľa poradia i podľa počtu vydaných zväzkov) je jedným z najvydarenejších, hoci nie najmenej obťažných. Nie je maličkosť zostaviť a pripraviť výber z diel filozofov, ktorý sa začína a končí takými koryfejmi novovekého myslenia, ako sú Descartes a Hegel.

Tento zväzok s názvom *Novoveká racionalistická filozofia* zahŕňa na 782 stranách textu rozsiahle a charakteristické úryvky z diel reprezentatívnych osobností novovekej filozofie. Predložený výber je hlboko zdôvodnený zasvätenou úvodnou štúdiou v rozsahu 46 strán. Redaktorka a zostavovateľka tohto zväzku dr. Elena Várossová v úvode výstižne, jasným a majstrovským štýlom hodnotí novovekú racionalistickú filozofiu vcelku, jej dejinné plynutie, jej historické korene, ako aj jednotlivé filozofické koncepcie v ich najvlastnejšej podstate. Rovnako brilantne a sviežo načrtla osobitne aj portréty každého do výberu zahrnutého filozofa. Príkladne uvedomíte sa v zväzku uvádza aj príslušná bibliografia (zobrané spisy, výber zo spisov, bibliografia diel filozofov, preklady v slovenčine a češtine, literatúra, podrobná bibliografia diel o uvedených filozofoch). Aj preklady zahrnutých textov sú na relatívne vysokej úrovni napriek terminologickým ťažkostiam. Zostavovateľka zväzku uvádza, že „mnohé latinské termíny (napríklad substantia, essentia, perceptio, apperceptio, sensatio, cogitatio, cognitio atď.) sú sémanticky polyvalentné a sami filozofi vybrali do nášho súboru ich ponímali a používali značne rozdielne“. Okrem toho, ako E. Várossová konštatuje na konci

úvodu, prácu sťažovala aj nerozvinutosť a neustálenosť slovenskej terminológie. Napriek tomu treba blahoželat k úrovni prekladov.

Novoveký racionalizmus hlása suverénitu ľudského rozumu a vyslovuje presvedčenie, že rozumom možno koniec koncov adekvátne postihovať skutočnosť. Novoveký racionalizmus v úsilí o priliehavé poznanie reality odmieta nadprirodzený rozum a fideizmus a plne sa spolieha na „svetlo“ prirodzeného rozumu, ktorý je schopný prenikať až do samej podstaty skutočnosti a kognitívne sa jej zmocňovať. Novoveký racionalizmus akcentuje teda suverénne poslanie rozumu pri riešení všetkých konkrétnych a existenčných otázok, ktoré na človeka doliehajú.

Dôvera novovekej filozofie v rozum je určená a podnecovaná nástupom, úspechmi a optimizmom novovekej spoločnosti, ktorá sa postupne materiálne a intelektuálne emancipovala z feudálnych väzieb a ideových šablón scholastiky. V ovzduší uvoľňovania tradovaných ideových rámcov a v podmienkach nástupu mladšej meštiackej triedy rozum sa už nevyžíval naďalej v parafrázovaní a komentovaní autoritatívneho myšlienkového odkazu. Otvorili sa široké horizonty pre tvorivú aktivitu, pre koncepčnú imagináciu v úsilí o výstavbu nových ideových štruktúr, ktoré by pokiaľ možno adekvátne vyjadrovali elán, vývinový trend a možnosti novej kryštalizujúcej sa spoločenskej skladby. Tak ako novoveký empirizmus, rovnako aj nástup a rozvoj racionalizmu bol podnecovaný spoločenským a hospodárskym rozmachom novoveku.

V dejinách novovekej filozofie racionalizmus vystupoval v rozličných podobách, vždy v určitej závislosti od spoloč-

čenských a ideologických situácií, v ktorých sa rozvíjal. E. Városová hovorí v úvodnej štúdii právom, že v mnohých základných otázkach zastávajú racionalistickí filozofi často odlišné náhľady: vyplýva to z vývinových peripetií novovekého racionalizmu a z jeho modifikácií, najmä napríklad vplyvom empirizmu a vývinových premien spoločenskej reality. Koncepcie, terminologicky aj interpretačne sa jednotlivé racionalistické sústavy novoveku špecificky od seba odlišujú podľa materiálnych a ideologických podmienok, v akých vznikali.

Šiesty zväzok *Antológie z diel filozofov* zahŕňa ukážky z prác klasikov novovekej racionalistickej filozofie počnúc Descartom až po Hegla. Medzi týmito jej iniciátorom a zavŕšiteľom stretávame sa s veľkými filozofickými sústavami, ktoré vytvorili Hobbes, Spinoza, Leibniz, Kant, Fichte a Schelling. Ukážky z nich, ktoré prináša tento zväzok, sú skutočne reprezentatívne a zároveň charakteristické a inštruktívne: hoci sú to len poväčšine úryvky z väčších diel, sú natoľko rozsiahle, že čitateľ nachádza v nich v úplnosti najpodstatnejšie ideové jadro jednotlivých racionalistických sústav novoveku.

V tomto zväzku stretávame sa najprv s filozofiou R. Descarta, ktorá vlastne otvára novovekú filozofiu, a to takým impozantným a prevratným spôsobom, že pretrvávajú v mnohom ohľade až podnes a inšpiruje aj súčasnosť. Práve Descartes usiloval sa spôsobom, ktorý ostal v pamäti všetkých nasledujúcich pokolení mysliteľov, o vytvorenie autonómnej filozofie, ktorá by sa opierala výhradne len o silu a suverenitu ľudského rozumu.

Descartes pokúsil sa predovšetkým nájsť prvý nesporný princíp všetkého vedenia a našiel ho v istote vlastného myslenia, v nepochybnosti vlastného pochybovania. Princíp *de omnibus dubitandum* implikuje, že existujem ako mysliaca, vedomá bytosť (*res cogitans*). Ako princíp tiež platí, že všetko je nepochybne pravdivé, čo je tak evidentné ako sebavedomie,

teda každá idea, ktorá je bezprostredne racionálne evidentná *per se*, ktorá je od iných ideí neodvoditeľná. Sem patria predovšetkým matematické vzťahy a kvantitatívne určenia. Otázkou ich psychogenézy treba rozlišovať od ich gnozeologickej podstaty. Takto — lapidárne povedané — zdôvodňoval Descartes existenciu tak mysliacej substancie, ako aj hmotnej substancie, charakterizovanej atribútom rozľahlosti. Descartes teda zásadne rozlíšil noetický subjekt o fyzikálny predmet ako *res extensa*. Výstižne hovorí E. Városová, že výnimku zo svetového mechanizmu tvorí podľa Descarta iba človek, ktorý je okrem hmoty i vedomím a v ktorom sa hmotná bytosť spája s bytosťou mysliacou a slobočnou.

Z Descartovho diela sú do zväzku zahrnuté tieto texty: *Pravidlá na vedenie rozumu*, *Meditácie o prvej filozofii* a úryvok z práce *Princípy filozofie*.

Ďalší veľký predstaviteľ racionalistickej línie novovekej filozofie je Th. Hobbes; hoci ináč senzualista, abstrahoval od zmyslovej mnohotvárnosti sveta a racionalisticky skonštruoval abstraktnú mechanisticko-geometrickú schému prírodnej i spoločenskej skutočnosti. Na rozdiel od Descarta Hobbes mechanisticky vysvetľoval aj človeka. A podobne na rozdiel aj od druhého iniciátora novovekej filozofie po empirickej línii, F. Bacona, ktorý popri hmotnom svete pripúšťal ešte existenciu spirituálnych entít, Hobbes radikálne postuloval materiálnu podstatu aj všetkých psychických fenoménov. Podstata celej skutočnosti vôbec je kognitívne postihnuteľná vraj iba v jej diferencovanosti, t. j. na báze mechanisticko-materialistickej koncepcie. Všetko konkrétne poznanie vôbec je možné len s podmienkou, že vnímané predmety a fakty sú principiálne redukovateľné na pohybujúce sa telesá v priestore.

Ako vidíme, Hobbesov materializmus je koncipovaný v duchu dobovej avantgardy mechanistickej fyziky. V poznávacom procese vychádzame z fenomenálnej sféry, ktorú interpretujeme materialisticko-

kauzálne alebo kvantitatívne-mechanistické. Ako to vyslovil Marx: „Hobbes je systematick Baconovského materializmu. Zmyslovo stráca svoj kvet a stáva sa abstraktnou zmyslovosťou geometra. Fyzický pohyb sa obetuje pohybu mechanickému alebo matematickému; geometria sa proklamuje za hlavnú vedu“.

Pokiaľ ide o začlenenie Hobbesa do tohto zväzku, v predhovore do *Antológie z diel filozofov* (v I. zväzku) uvádzam, že ne jeden filozofický prúd i jeho predstaviteľ možno niektorými svojimi charakteristickými a zároveň rozpornými črtami zaradiť do disparátnych oblastí filozofickej aktivity. Ak napríklad do osobitných zväzkov začleňujeme novoveký empirizmus a racionalizmus, nezabúdame na ich v mnohom ohľade organické, i keď protirečivé ideové súvislosti a na historicko-filozoficky významné a stimulujúce spory zástupcov oboch týchto orientácií. O tom, do ktorého zväzku sme sa napokon rozhodli začleniť niektoré takéto rozporné osobnosti, určili prevládajúce črty ich podstatného filozofického prínosu.

Z filozofického odkazu T. Hobbesa sú zahrnuté do zväzku tieto texty a úryvky: *Leviathan a Námitky k Descartovým Meditáciám*.

Ďalší veľký predstaviteľ novovekej filozofie B. Spinoza, ktorý výrazne racionalisticky vybudoval svoj ideový systém, operoval zároveň aj intuitívnou kontempláciou, v ktorej vraj z hľadiska jednoty bytia nazeráme súvislosti a väzby reálnych entít.

Markantnou črtou Spinozovej filozofickej aktivity je úsilie vysvetliť existenciu sveta jedine z plnosti jeho vlastných síl; svet je príčinou samého seba a je nekonečne tvorivý (natura naturans). V tejto koncepcii sa zračí Spinozova iniciatíva chápania hmoty ako samopohybu. No úsilie o racionalistickú rigoróznosť a bezprostredný vplyv sugestívneho Descartovho filozofického odkazu tlmili „potenciálny dynamizmus spinozizmu“ (E. Városová).

Podľa slov F. Engelsa je nesmiernou

prednosťou a čťou vtedajšej filozofie, že počnúc Spinozom nástojčivo sa usilovala objasniť svet z neho samého.

Ústredným pojmom Spinozovej filozofickej sústavy je substancia ako nekonečná a jednotná entita, majúca neobmedzené množstvo atribútov, z ktorých sú pre nás dostupné dva, totiž rozľahlosť a myslenie a prejavujú sa v jedinečných modoch či stavoch. Takto formuloval Spinoza radikálny monizmus: svet a poznanie sú dve stránky toho istého bytia.

Svojím monizmom Spinoza veľmi ovplyvnil vývin filozofie, najmä tiež nemeckú klasickú filozofiu, no má v mnohom zreteľ ohlas aj v súčasnej filozofii.

Z filozofického odkazu Spinozu prináša šiesty zväzok *Antológie* tieto texty: *Rozprava o zdokonaľovaní rozumu a Etika*.

Ako E. Városová v úvodnej štúdii výstižne píše, sociálnoideové koncepcie a ich utváranie tak u Hobbesa, ako aj u Spinozu boli priamo inšpirované politicko-ekonomickou štruktúrou a diferenciáciou krajín, v ktorých títo filozofi pôsobili. Medzitým však nastala v Nemecku silná re-feudalizácia presunutím ťažiska hospodárskeho vzostupu novovekej Európy do oblasti atlantických krajín a tento úpadok musel determinovať aj ideologický regres, čo sa výrazne prejavilo na osudoch nemeckej reformácie.

A tak filozofické dielo takej svetovej mysliteľskej osobnosti, ako bol G. W. Leibniz, vyvieralo skôr z podnetov európskych než domácich. Leibniz žil skutočne dlhší čas za hranicami svojej vlasti, v strediskách vtedajšieho kultúrneho prúdenia. Kríza a rozpory domácich pomerov — ako priliehavo konštatuje E. Városová — podmienili však idealisticky sublimovaný a nadnesený charakter nemeckej filozofie počnúc Leibnizom až po Hegla.

Na rozdiel od Spinozu je základom sveta podľa Leibniza nekonečné množstvo jednoduchých, nedeliteľných a teda mimopriestorových substancií. Keďže majú nemateriálnu podstatu, nepodliehajú ani mechanickému pôsobeniu. Celý vesmír je dy-

namický a prírodné procesy vyplývajú zo síl imanentných substanciám, z ich samostatnosti: „aktivita substancií je konštitutívnym znakom celej skutočnosti“ (E. Várossová).

V popredí Leibnizovho záujmu je však — ako právom zdôrazňuje E. Várossová — metodologicko-logický a noetický problém v súhlase s predchádzajúcou racionalistickou tradíciou. Várossová právom tiež konštatuje, že novoveký empirizmus inšpiroval Leibniza ako prvého moderného filozofa k rozlišovaniu rozumových a faktových právd, t. j. formálnologickej a empirickej roviny poznania. Zároveň je Leibniz racionalistickým (v pozitívnom zmysle) filozofom svojím náhľadom, že práve rozumovou, t. j. „vzťahovou a integračnou“ (E. Várossová) činnosťou sa z nejasných predstáv vytvárajú v apercpcii jasne uvedomené poznatky.

Leibnizove rozumové pravdy, pre ktoré je príznačná logická nevyhnutnosť (podľa zákona totožnosti a sporu) sú vrodené, rozvíjajú sa však zo zárodočného stavu postupne k uvedomeniu. Možno si pripomenúť v tejto súvislosti, ako sa Engels vyslovil, že sama vzájomná závislosť matematických veličín nedokazuje ich apriórny pôvod, ale ich racionálne súvislosti. Matematické formy, vzájomné závislosti prvkov a zložiek matematických a logických vzťahov možno charakterizovať separovane od faktovej skutočnosti, no to nevyvracia ich psychogenézu na báze praktických stimulov. Jednoducho: treba rozlišovať gnozeologické postavenie otázky od jej psychogenetického aspektu.

Na rozdiel od bezpečných rozumových právd, ktorých kritérium je osnované princípmi formálnej logiky, hypotetickosť faktových právd je podľa Leibniza podmienená ohraničenosťou ľudského poznania a uplatňuje sa v nich zákon dostatočného dôvodu. Toto rozlíšenie stalo sa základnou platformou rozoznávania racionálnych a empirických odborov vedy. Podľa Leibniza — celkom dôsledne — aj zákony mechaniky sú takto faktové a nie

rozumové pravdy, pretože ich dôvod nie je logická nevyhnutnosť.

Leibniz v tejto súvislosti jasne rozlišuje nepodmienенú nevyhnutnosť, ktorá involvuje logickú nemožnosť opaku, a podmienenú nevyhnutnosť, ktorá je faktového charakteru a ktorej opak je mysliteľný. Vo svojej poslednej knižnej práci *Problémy filozofie* (1970) konštatujem toto: „Jav, ktorý má príčinu v sebe samom, ktorý vyplýva zo samej podstaty a je teda vnútorne determinovaný, nazývame nevyhnutným javom. Už Leibniz vyznával takúto faktovú nevyhnutnosť a rozlišoval ju od tzv. nepodmienenej nevyhnutnosti, ktorá vyjadruje logickú nemožnosť opaku.“

Z Leibnizových prác šiesty zväzok Antológie prináša texty — v proporcii k Spinozovi azda až priskromne — z *Monadológie* a *Nových úvah o ľudskom rozume*.

Podobne ako Leibnizova ideová orientácia, aj filozofická tvorba I. Kanta sa rozvíjala zo západoeurópskych myšlienkových podnetov. E. Várossová právom poukazuje vo svojej rozsiahlej úvodnej štúdii na to, že Kant tak ako Descartes robí svojím východiskom zdôrazňovanie sebaistoty a autonómnosti poznávajúceho subjektu, Ja, oproti neistote vonkajšieho podnetu: „antropologický obrat, o ktorom bola reč v súvisi s Descartovou noetikou, nadobúda u Kanta novú aktuálnosť“. V Kantovej filozofii — podľa lapidárnej formulácie Várossovej — autonómne vedomie organizuje vlastne celú našu zmyslovú a rozumovú skúsenosť podľa vlastných apriórnych foriem zmyslového názoru (čas a priestor ako formy zmyslového nazerania) a rozumových kategórií (apriórne a zákonotvorné formy rozumu). V tzv. syntetických súdoch aprióri veda sa stáva Kantovi absolútne istou, pretože jej zákony operujúce apriórными podmienkami skúsenosti majú všeobecnú a nevyhnutnú platnosť. Kant pri výstavbe sústavy svojej transcendentálnej filozofie zrejme ignoroval historickú stránku rozvoja poznania. Apriórne formy názoru a kategórie nie sú

podľa neho stupňami v histórii poznania reality, ale sú tuhé a trvale nehybné. V dôslednom domyslení s takýmto stanoviskom nemôže byť v nijakom súlade postulat „vecí osebe“. Ide tu zrejme o postulát viery.

Podľa Kanta ľudský duch sa nijako neuspokojuje poriadaním vnemov v priestore a čase a organizovaním produktov zmyslového nazerania do rozumových foriem. Je základnou snahou nášho ducha orientovať sa na idey, t. j. čisto duchovné útvary a usilovať sa o jednotiacu syntézu. Idey duše, sveta a boha majú u Kanta funkciu regulatívnych princípov, ktoré nábádajú nášho ducha, aby voviedol naše neukončené poznatky do systematickej jednoty. Len čo sa však pokúsime idey rozumovo analyzovať, zaplietame sa do neriešiteľných rozporov.

Rovnako idealistická je aj Kantova koncepcia tzv. praktického rozmyslu: prakticky treba konať v duchu etických ideálov, pričom nejde o celkom konkrétne historické úlohy. Jednako je Kantova etika namierená proti feudálnej morálke: človeka neslobodno pokladať za prostriedok na dosiahnutie nejakého cieľa, on sám je cieľom. Morálny zákon je podmienkou, aby sa človek povzniesol z úrovne prírodnej bytosti na úroveň ľudskej špecifickosti. V tom je — ako pripomína E. Várossová — zárodok novej antropologickej koncepcie filozofie.

Do tohto zväzku sú začlenené z Kantovho diela *Prolegomena ku každej budúcej metafyzike*.

Výborne hodnotí a tlmočí E. Várossová aj podstatu ideového prínosu ďalšieho klasika nemeckej filozofie J. G. Fichte. V najúspornejšej skratke možno jej vývody vysloviť asi takto: absolútne (neindividuálne) Ja spredmetňuje svoju vnútornú vôľu v podobe prírodných a zmyslových objektov. S predmetnou realitou sa stretávame v praktickom konaní: svet Neja je prekážkou činnosti individuálneho, autonómneho Ja. Človek ako autonómne Ja je bytím kvôli sebe a je konštituované ab-

straktným sebavedomím. Na akt prekonávania odporu vonkajších predmetov, t. j. Neja, viaže sa postupné utváranie individuálneho empirického vedomia a stupňovanie aktívnej ľudskej činnosti.

Empirické Ja sa dostáva do rozporu s autonómnym Ja, pokiaľ nepremeníme pôvodnú podobu vecí v ľudské dielo: autonómne Ja usiluje sa veci modifikovať a uviesť do súladu so samým sebou. Nezhotovia vonkajšieho sveta s autonómnym Ja podnecuje ľudskú aktivitu. Je to úloha s nekonečnou perspektívou.

Celý tento ideový koncept, ktorý v mnohých zreteľoch je holou mystifikáciou, vo svojom racionálnom jadre pripomína modernú psychológiu vzniku a diferenciácie realistického nazerania. V knižnej práci *Problémy noetiky* (1948) uviedol som kedysi, že veľmi výstižnú štúdiu venoval tomuto problému S. Ferenczi. Podľa neho neprijemné zážitky dojsť sa vyznačujú nekoordinovanými motorickými výbojmi. Fungujú ako magické signály, po ktorých prichádza pocit uspokojenia, pravda, vonkajším zásahom, o ktorom dečko nič netuší. No priebehom ontogenetickej diferenciácie a pribúdaním rozličných potrieb dostaví sa nevyhnutnosť špecializovaných signálov, ak má nastať uspokojenie: napodobnenie pohybov sánia ústami, vzťahovanie rúk po predmetoch a pod. Časom sa takto vytvára opravdivá posunková reč a vhodnou kombináciou gest dojsť sa prejaví špeciálne želania, ktorým sa spravidla aj vyhovie. No rozrastaním potrieb pribúda aj počet prípadov neuspokojenia. Niektoré predmety, ktoré takto vzdorujú vôli, dečko začína odlišovať od svojho ja ako vonkajší svet, t. j. svoje rýdzo subjektívne po-city od objektivovaných psychických obsahov.

Aj v myšlienkových dejinách ľudstva tento proces prebiehal v podstate analogicky. V zotrvačných rámcach mytologického chápania subjekt a objekt splyvajú v homogénnej kvalite antropomorického nazerania. Cieľom mytologického myslenia totiž nie je neosobné poznanie sveta, ale iba

bezprostredné emocionálne uspokojenie. Všade tam, kde zmena existenčného prostredia a životný zápas doliehali na človeka a ľudskú myseľ príliš naliehavo a vyvolávali afektívne rozladenie a neuspokojenie, objekt sa začal emancipovať a nadoberáť črty cudzoty a dovtedy nediferencované mytologické amalgámy začali sa rozkladať. Začal sa rozlišovať subjekt a nepoddajný objekt, ktorý si vôľa nevie porobiť a absorbovať ho. Takto vznikalo v myšlienkových dejinách kritické a individuálne poznanie.

Podľa Fichteho hlavnou úlohou ľudstva je v praktickom živote povzniesť sa aktívnou činnosťou z ríše predmetnej a prírodnej nevyhnutnosti do ríše slobody. Základným pudom človeka je byť autonómne sa určujúcim bytím pri všetkej závislosti od vonkajšieho sveta.

V analýze ľudskej aktivity ako procesu sebarealizovania Fichte už naznačil poslanie práce. Pud po identite so sebou samým sa uplatňuje aj vo vzťahu k druhým ľuďom ako pud po vzájomnom zdokonaľovaní. Takto Fichte nastúpil cestu k prekonaniu nazeravého chápania filozofie.

Zmysel dejín je v úsilí o zdokonaľovanie seba i druhých, v modifikovaní vecí a ľudí v súlade s autonómnou podstatou ľudského bytia. Jednako — už nastolením úloh práce v dejinách — Fichte sa v istom zmysle pokúsil o prekonanie subjektivismu, hoci ešte v zahmlenej podobe, a o rehabilitáciu poslanca predmetnej skutočnosti. Objekt — najmä vo filozofii mladého Schellinga — sa potom už oveľa nástojčivejšie zaraďuje do dynamicko-dialektickej konštrukcie celku bytia.

Z Fichteho filozofického odkazu sa v tomto zväzku Antológie uvádzajú ukážky z *Prvého úvodu do Vedoslovja* a zo *Základov všeobecného vedoslovja*.

Podľa slov E. Várossovej aj F. W. J. Schelling popiera púhy vonkajší vzťah objektu a subjektu, prírody a ducha, pretože sú to dve línie toho istého procesu. Možnosť pôsobenia človeka na prírodu je daná

istou zhodou prírody a vedomia, ktorá pramení z faktu ich pôvodnej jednoty v počiatčnom absolútnom princípe. V absolútne je však skrytá nielen jednota, ale aj možnosť rozdvojenia. Aj v Spinozovej filozofii duch a hmota tvorili paralelné prejavy jednotného identického bytia, no Schelling sa líši od neho dynamickejším chápaním svetovej jednoty. Práve ideou polarítty dochádza Schelling ku koncepcii dynamizmu a stupňovitej výstavby objektívnej skutočnosti.

Z filozofického odkazu Schellinga prináša šiesty zväzok Antológie veľmi inštruktívne ukážky z diela *Systém transcendentálneho idealizmu*.

Epocha búrlivého revolučného kvasu a spoločenských premien koncom 18. a začiatkom 19. storočia znamenala aj novú ideovú vzpruhu a vyvolala záujem o postihnutie samých zákonitostí spoločenského a dejinného vývinu. Najmä v Heglovej filozofii nadobudla problematika vedomia historickú dimenziu. Ako upozorňuje E. Várossová, zreteľným nastolením otázky, ako sa vedomie stalo sebavedomím, prekonala sa staticko-noetická koncepcia subjektu.

Podľa G. W. F. Hegla dejiny určuje pohyb svetového rozumu (či absolútného ducha alebo absolútnej idey). Tento svetový rozum je vlastne hypostazovaním pojmovej abstrakcie a Hegel ho interpretuje ako univerzálnu podstatu prírodných a spoločenských javov. Prezентuje ho ako duchovný základ imanentný svetu. Rozumie sa potom, že reálny dejinný proces sa v Heglovej koncepcii skrýval pod plášťom mystifikujúcich úvah o samovývine pojmov. Je to ešte zvyšok teologického charakteru špekulatívnej filozofie, ak Hegel hovorí, akoby svetový rozum rodil prírodu a človeka. Zo svetového rozumu vyvodzoval Hegel prírodu a podľa slov V. I. Lenina „potom už z prírody obyčajné ľudské vedomie“.

V Heglovej filozofii absolútny duch vystupuje ako tvorca stále konkrétnejšie určeného sveta. Na prvom stupni rozvíja

absolútny duch svoje pojmové určenie do systému kategórií, spolu spätých i navzájom sa rušiacich a napokon sa syntetizujúcich, na druhom stupni idea sa sama seba odcudzuje, popiera sa a prejavuje sa formou inobytia ako príroda, t. j. antitéza idey a konečne na treťom stupni idea sa stáva subjektívnym duchom (individuálnym vedomím), objektívnym duchom (právo, morálka, spoločnosť, štát) a opäť absolútnym duchom v podobe umenia, náboženstva a filozofie.

Všetok svet chápal Hegel ako proces. Niet konečnej platnosti výsledkov ľudského konania a myslenia. Idea vývinu bola Heglovým najvýznamnejším objavom. Jeho dialektická metóda operuje pojmom vnútorného protirečenia ako hybnej sily vývinu. Podľa Leninových slov koncepciou pojmovej dialektiky a náukou o pohybe ako samovývine uhádol Hegel dialektiku vecí, objektívnu dialektiku vývinu prírody a spoločnosti. Okrem toho Hegel formuloval aj koncepciu konkrétnej pravdy ako mnohosti abstraktných a jednoty protikladných určení.

V rámci svojho systému vyslovil Hegel mnoho inšpirujúcich a podnetných myšlienok. Skúmajúc sledovanie pohybu pojmov prenikol Hegel až k objektívnym vzťahom, ktoré sú týmito pojмами odrážané a za dialektikou pojmov rozpoznal dialektiku vecí.

Hegel ďalej rozviedol koncepciu človeka a vedomia ako prakticko-spredmetujúcej aktivity. Podľa mienky E. Városovej, zdôvodnenej v úvodnej štúdii, ide vlastne o osvojenie si inobytia ducha v predmetne odcudzenej podobe. Veľmi významným bol ďalej Heglov objav, že ľudia svojou teore-

ticko-praktickou činnosťou vytvárajú samých seba a dejiny. Ľudské sebaopotvrdenie — ako akcentuje E. Városová — nadobúda človek napokon v styku s inými individuami, ktoré sprostredkujú produkty spoločensky potvrdenej práce.

Z prekonávania závislosti od prírody vyzvučuje Hegel schopnosť človeka k slobode. A zmysel dejín je práve v umocňovaní schopnosti byť nezávislým. Skutočná a relatívne úplná sloboda realizuje sa konečne hlbokým poznaním a stotožnením sa spoločenského človeka so zákonitosťami svetového ducha.

Heglova dialektická metóda, hoci ju vyzuoval na idealistickom základe, jeho koncepcia imanentnej protirečivosti stala sa jedným z teoretických prameňov filozofie Marxa a Engelsa.

Z filozofického odkazu tohto posledného veľkého novovekého racionalistu vyšli v tomto zväzku *Antológie z diel filozofov* texty z týchto prác: *Encyklopédia filozofických vied* a *Filozofia dejín*.

Zostavovateľke a zasvätenej komentátorky tohto rozsiahleho zväzku *Antológie*, venovaného ideovému dedičstvu veľkých novovekých racionalistov, patrí všetko uznanie. Ako bolo povedané, už sám výber svedčí o jej neobyčajnej dejinnofilozofickej erudícii a rozsiahla úvodná štúdia o jej vysokej teoretickej úrovni. Slovom, tento šiesty zväzok *Antológie z diel filozofov* prináša reprezentatívny výber z diel najvýznamnejších racionalistických filozofov novoveku a sám je tiež skutočne reprezentatívnym činom v kontexte našej kultúry.

Igor Hrušovský

ŠTRUKTÚRNE ROVINY ŽIVEJ HMOTY

Pod týmto názvom vyšla v Moskve pred dvomi rokmi práca sovietskeho filozofa

¹ V. I. Kremianskij, *Strukturnyje urovni živoj materii*. Moskva 1969, s. 295.

V. I. Kremianského.¹ Zaoberá sa otázkou celostnosti a organizovanosti živého naozaj v tom najširšom pohľade. Napriek tomu, že na túto tému písali už viacerí marxistickí filozofi, nemožno povedať, že by naša